

עוזרים¹

העוזרים נזכרו במשנה ארבע פעמים: כצמח שנפטר מדין הדמאי בשל חוסר חשיבותו

עוזרר אדום

(דמאי א א); בדיני הכלאים, כמין הדומה לפרישים (כלאים א ד); לעניין מועד חיובו במעשר (מעשרות א ג) ובהקשר של טומאה וטהרה של חלקים שונים של הצמח (עוקצין א ו). בתוספתא נזכרו העוזרים פעמיים (שביעית ז ט; עוקצין ג ז) בהקשרים נוספים. נזכרו בבבלי כמה פעמים (ברכות מ ע"ב; שבת לח ע"א ועוד).

הזיהויים

■ **עוזרר אדום** (*Crataegus azarolus*)
- עץ נמוך ממשפחת הוורדיים. פירות העוזרר אדומים, טעימים ועסיסיים. נפוץ במזרח הים התיכון - הבלקן, טורקיה, סוריה ולבנון. בארץ - נדיר למדי בגליל העליון. כך אצל רס"ג, זרעים גניזה ב, פיה"ג, רנאה"י, הדעה השנייה בערוך, רמב"ם, תנה"י, כפ"פ, כפ"פ ל"ע, אלג'אמע והמליצה.²

בן חוזרר תרבותי

■ **בן חוזרר תרבותי** (*Sorbus domestica*)
- עץ ממשפחת הוורדיים, הגדל לגובה של 15-20 מטר, אם כי עשוי להופיע גם כשיח גבוה. לפירות הנאכלים צבע אדמדם וצורה של תפוח או אגס. נפוץ בדרום אירופה ובמרכזה. כך זיהה רב נטרונאי גאון, וכך הוא אצל רש"י,

גופנ המדבר

קטלב משונן

שזיף אירופי

אגס תרבותי

הדעה הראשונה בערוך, ריבמ"ץ, ר"א מלונדריש, ורע"ב.³

■ **גפנן דביק** (*Cordia myxa*), בעבר נקרא **ערף דביק** - עץ ממשפחת הזיפניים, הנפוץ באזורים טרופיים, בעיקר בדרום אסיה. פירותיו של העץ מכילים נוזל דביק, ששימש בעת העתיקה באזורנו לציד ציפורים.⁴ ייתכן שכך זיהה רש"ג, אם כי הגרסה אינה ברורה כל צורכה.⁵

■ **קטלב משונן** (*Arbutus unedo*) - עץ קטן ממשפחת האברשיים. פירותיו האדומים והמשוננים נאכלים. מצוי במערב אירופה ולאורך הים התיכון. מטורקיה ועד ספרד וארצות המגרב. בחורש הים-תיכוני בארץ מצוי מין קרוב - **קטלב מצוי** (*A. andrachne*). כך בדעה השלישית המובאת בערוך.⁶

■ **שזיף אירופי** (*Prunus domestica*) - השזיף המוכר לנו. עץ פרי ממשפחת הוורדיים, שמוצאו מאזור הקווקז. פירותיו סגלגלים או עגולים, מתוקים וחמצמצים. מתאימים למאכל כפרי טרי או מיובש. בחורש בצפון הארץ גדל מין הבר **שזיף הדוב** (*P. ursina*). כך אולי זיהה ריבמ"ץ במסכת דמאי.⁷

■ **אגס תרבותי** (*Pyrus communis*) - האגס המוכר לנו. עץ פרי ממשפחת הוורדיים. מוצאו של האגס התרבותי מאיראן. בחורשים בארץ גדל מין הבר **אגס סורי** (*P. syriaca*), שהינו אחד ממיני

תפוח

הבר שמהם פותחו זני תרבות, ועד היום משמש ככנה לאגס התרבותי. זהו אחד מהזיהויים של רנאה"י פ"א, וכך גם אצל מכה"מ ומוה"ע.⁸

■ **תפוח תרבותי, 'תפוח עץ'**
(*Pyrus malus*) - התפוח המוכר לנו. עץ פרי ממשפחת הוורדיים, בעל תפוצה עולמית. מקורו במרכז אסיה. אפשרות נוספת אצל רנאה"י פ"א.⁹

עיון

כל הזיהויים הינם עם פירות עץ אכילים. כמעט כולם ממשפחת הוורדיים.

נראה כי בהמשך התפתחו שתי מסורות מרכזיות: האחת ערבית - עוזר אדום, והשנייה אירופית - בן חוזר תרבותי. אומנם גם מקורה של המסורת השנייה בבבל, אצל רב נטרונאי.¹⁰ שני מיני עצים אלו משתייכים למשפחת הוורדיים, וקרובים לסוג 'אגס' (*Pyrus*). כמו כן, לשניהם פירות קטנים מתוקים הנוטים לגוון אדום. אך בעוד אזור תפוצתו של עוזר אדום הוא בעיקר מזרח ים-תיכוני,¹¹ אזור תפוצתו של חוזר תרבותי הינו יותר צפון מערבי.¹² דבר זה מצביע על מאפיינים גיאוגרפיים ברורים למסורות אלו, ומדרך הטבע גם על הקרבה של המסורת הערבית, במקרה זה, לריאליה הארץ-ישראלית של המשנה.

אצל תנה"י, כפ"פ ורע"ב מתמזגות מסורות אלו, אך סביר, לפחות אצל השניים הראשונים, כי כוונתם דווקא לעוזר אדום, שהיה נפוץ בארץ ישראל.¹³

שאר הזיהויים מופיעים באופן בלעדי אצל אחד הפרשנים.

גם לערף דביק (שנזכר אצל רש"ג) ולקטלב (שנזכר בערוך), פירות קטנים אדומים או חומים-ורודים. ואף על פי שאינם נמנים עם משפחת הוורדיים, ניתן לראות משמותיהם בשפות שונות כי יוחסו להם קרבה או דמיון למשפחה זו.¹⁴

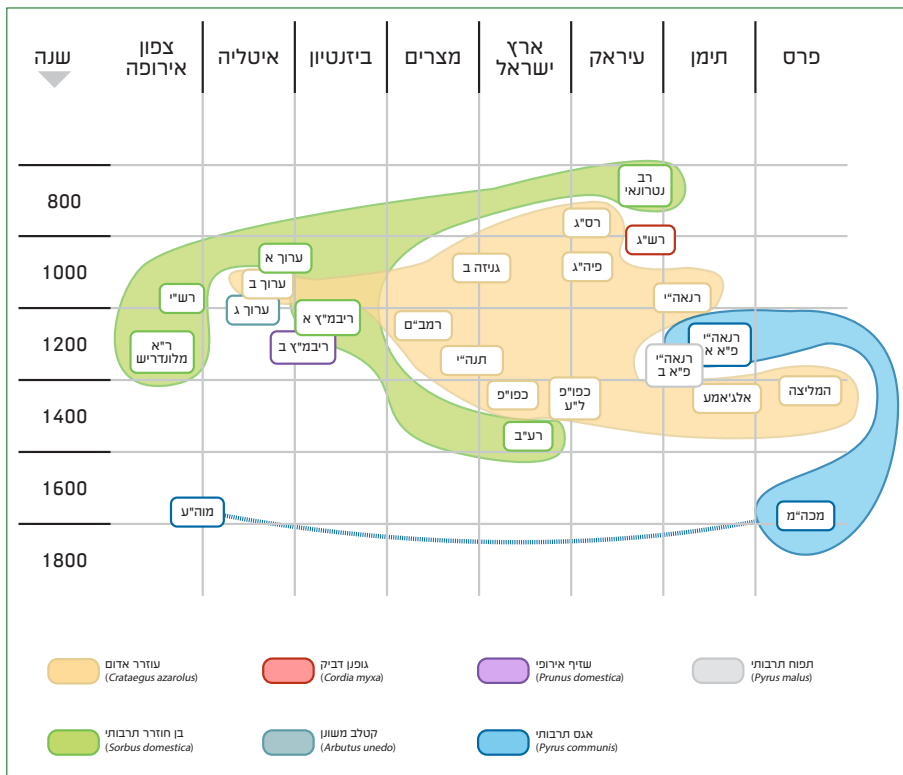
זיהוי רנאה"י פ"א עם תפוח עץ בעייתי, לנוכח העובדה כי גם את 'תפוח', המופיע באותה משנה, הוא מזהה כך.

לעומת זאת, הזיהוי השני המובא אצל רנאה"י פ"א - אגס תרבותי (הזיהוי של 'חזרר' במשנה, שם גורס רנאה"י 'עוזרר') משתלב היטב בפירוש זה, מכיוון שאת 'אגס' ו'קרוסטמל' לא זיהה עם מין זה אלא עם מיני *Prunus*.¹⁵ וכן קיים בהחלט דמיון בינו לבין בן זוגו - 'תפוח'. גם לפי מכה"מ ומוה"ע יש לזהות כך את 'עוזרר'.

זיהוי ריבמ"ץ, אם אכן הכוונה לשזיף אירופי, מהווה מעין תמונת מראה לפירוש רנאה"י פ"א. זיהוי זה מתאפשר מכיוון שאת 'אגסין' (ע"ע) ו-'קרוסטמילין' (ע"ע) לא זיהה ריבמ"ץ עם מין זה, אלא עם מיני אגס.

הזיהוי של הבבלי לעוזררים אינו ברור דיו.¹⁶

החוקרים מזהים את 'עוזרר' עם עוזרר אדום - כזיהוי המסורת המרכזית בערבית.¹⁷

הערות:

1. שם זה מצוי במקומות רבים כ'עוזרד'. התמונה הכללית היא מבולבלת, כך שאי אפשר לאפיין את הגרסאות על פי הפרשנים השונים, מכיוון שגם בתוך פירוש מסוים הגרסה תלויה בכתבי יד ודפוסים שונים, ואף בתוך אותו כתב יד הדבר משתנה מאזכור אחד למשנהו. הדבר מגיע לידי בלבול מוחלט בפירוש רנאה" פ"א, שם בפירוש לאותה משנה מופיע פעם אחת 'עוזרד' (כבן זוגו של 'פריש') ופעם שנייה 'עוזרר' (במקום 'חזרר', כבן זוגו של 'תפוח'), וכל אחד מהם מזוהה באופן אחר. בערך זה לא נעשה ניסיון להתחקות אחר הגרסאות השונות ולנסות להפריד ביניהן, ולצורך העניין, כאן, 'עוזרר' ו'עוזרד' הינם היינו הך.
2. רס"ג (עמ' 183-184:75): אלזערור < زعرور = *Crataegus azarolus* (עיסא, עמ' 59, מס' 5; בדויאן, מס' 1217; רמב"ם ביאור, מס' 132; אבן אלביטאר, תפסיר I, מס' 126; חסין וקאסם, מס' 32; דינסמור ודלמן, מס' 677). זהו עץ בעל פירות מאכל הנמכרים בשווקים. נפוץ במזרח התיכון (חסין וקאסם שם; פלורה פלסטינה II טקסט, עמ' 19). זערור מזוהה עם מינים נוספים, ביניהם *Mespilus germanica* (דינסמור ודלמן, מס' 675; עיסא, עמ' 151, מס' 16; *Prunus insititia* (בדויאן, מס' 2843); *Crataegus monogyna* (חסין וקאסם, מס' 33); *Rhamnus disperma* (עיסא, עמ' 155, מס' 4) ועוד. אומנם רוב המקורות - הקדומים והמודרניים - מצביעים על *Crataegus azarolus*. עוזרר אדום הוא שמו העברי לפי פינברון-דותן ודנין. פליקס קורא לו עוזרר קוצני, שהוא, לפי פינברון-דותן ודנין שמו של מין אחר - *Crataegus aronia*, שגם הוא היה נפוץ בארץ בימי הביניים, וייתכן כי גם הוא נכלל בזיהוי 'עוזרר'; זרעים גניזה ב: אלזערור < לעיל רס"ג; פיה"ג (עמ' 140 - 7 - שם הוא גורס חוזרין): זערור < לעיל רס"ג; רנאה" (בכת" דמאי א, וכן עוקצין א, גורס: 'עוזרד'): אלזערור (בדפוס מופיע זערור) < ככל הנראה זהה לזערור - לעיל רס"ג; רמב"ם (כלאים א ד עמ' קסט וכן דמאי א א, עמ' קלב; מעשרות א ג, עמ' שכ): אלזערור [וכך גם אצל תנחום הירושלמי, עמ' 416] < לעיל רס"ג; כפ"פ (עמ' תשמד): ודע שחבר הפרישין הוא העוזרדין בעין והם הזערור (ובדומה - עמ' תקכו-תקכז) < לעיל רס"ג; כפ"פ ל"ע (עמ' תשמד): אלזערור < לעיל רס"ג; המליצה (בהמ"ל): עוזרדין זערור אודף < زعرور / ازدف (פר.) *C. azarolus* (אחונדוב, עמ' 212).
3. רב נטרוני גאון (ברודי תשובות, עמ' 581-582, סי' טטו): פירות אילן הן וקורין אותן בלשון ערבי גובירי ואדומין הן < غبراء = *Sorbus domestica* (עיסא, עמ' 151, מס' 18; בדויאן, מס' 3252; אבן אלביטאר, תפסיר I, מס' 129). *Pyrus sorbus* הינו סינונים של *S. domestica*. לפי רמב"ם غبراء הינו עץ בשם المشتى (רמב"ם ביאור, מס' 405), המזוהה עם *Pyrus germanicus* (אבן אלביטאר, תפסיר I, מס' 127 הערה 2, עמ' 151); רש"י [שבת לח ע"א; שבת קמד ע"ב; ברכות מ ע"ב (לגבי 'טולשי')]: קורמיש [כך בכתבי היד. בדפוס: קורמש, קירמש, קולמשי. גם בטור יורה דעה סימן רצה מופיע: עוזרדין קורמש. ועיין צרי הגוף, עמ' 57, 138 < corme/cormier - שם העץ, corme (ברבים - cormes) - שם הפרט = *Sorbus domestica* (בדויאן, מס' 3252); ערוך (ח"ו עמ' 185, ערך 'עזרד'): עוזרדין טולשי, פי' טולשי פירות אילן ובל' ערבי גובירי ואדומין הן "וי"א אלזערור ובלעז שורבא וי"א אלבוטרי < 'טולשי וכו' - ציטוט מדברי רב נטרוני גאון; 'אלזערור' - לעיל רס"ג (הע' 2); 'שורבא' - sorbo (איטלקית) = *Sorbus domestica* (בדויאן, מס' 3252). שם זה משמש גם את *Pyrus aria* (בדויאן, מס' 2890). בדעת י"א המובאת כאן ישנה סתירה לכאורה בין השם הערבי לשם בלעז. נראה כי המילים "וי"א אלזערור" באו במאמר מוסגר, ו"בלעז" שורבא" נסוב על "בל' ערבי גובירי ואדומין הן", ואכן ישנה זהות בין غبراء לבין sorbo. וראה להלן ריבמ"ץ; 'אלבוטרי' - להלן הערה 6; ריבמ"ץ (עמ' עט - גורס 'עיוזר'/'עיוזר') [הבדלים בין כתבי היד השונים. עיין שם הערה 87, 88]: ... כברכות כפ' כיצד מברכין עוזרדין טולשי ובלעז סורבא. ויש אומ' מליסיריקי < 'סורבא' - לעיל ערוך. 'מליסיריקי' - אולי הכוונה ל- melo ciliegio [מתחלף עם *Malus baccata*] (תפוח סיבירי. בדויאן, מס' 2892. זהו סינונים של *Pyrus baccata*) אלא שתפוצתו של מין זה במרכז אסיה ובמזרח, כך שזיהוי זה

- אינו סביר; ר"א מלונדריש (עמ' א): קורנייש < אולי הכוונה ל'קורמיש' - לעיל רש"י; כפ"פ (עמ' תשמד): ... ובלשון לעז שורבא < לעיל ערוך; רע"ב (כלאים א ד): בערבי זערו"ד ובלע"ז סורבא"ש < לעיל כפ"פ.
4. בעבר גידלוהו בארץ, ופרטים בודדים נותרו עד ימינו. ראה כסלו, ערך.
 5. רש"ג (עמ' 175, ש' 7 - שם מופיע 'גזרין', שלא מוכר מהמשנה, ועפ"י המיקום נראה ששייך למשנה דמאי א א, וזהו שיבוש של 'עוזרין'. חילוף ג-ע נובע ככל הנראה מזיהוי מוטעה של האות ע כ-ג הערבית. (וייתכן שזהו שיבוש של 'גופנין' - ע"ע 'גופנים'). ועיין במהדיר, עמ' 179 הערה 4, וכן רס"ג, עמ' 184, מס' 75 בהערת המהדיר): אלסכסטאן = سیستان *Cordia myxa* (עיסא, עמ' 57, מס' 20; רמב"ם ביאור, מס' 264).
 6. ערוך (שם): ... וי"א אלבוטרי < albatro (איטלקית. זוהי השערתו של קוהוט - ערוך השלם שם הערה 4) *Arbutus unedo* (=קטלב משונן בדוואן, מס' 434). גם לקטלב פירות אדומים אכילים, ונקרא באיטלקית גם sorbo peloso (בדוואן, שם) - ומכאן שיש דמיון (חיצוני, לא קרבה בוטנית) ל-*Surbus*.
 7. ריבמ"ץ: (עמ' מד - לגבי דמאי א א - גורס 'עוזר'/'עוזרד'. הבדלים בין כתבי היד השונים, עיין שם הערה 13): פורנא < אולי הכוונה ל-prugno (איטלקית) = *Prunus domestica* (בדוואן, מס' 2842).
 8. רנאה"י פ"א: (עמ' 27 - לגבי עוזר, דמאי א א, גורס: 'עוזרד'): אלענזרוד; (עמ' 32 - לגבי 'חזרר' במשנתנו גורס: 'עוזרר'): אלענברוד < לפי ר"י קאפח ענברוד/ענזרוד הוא שמו של *Pyrus communis* בתימן (קאפח, מחברת, עמ' 57). אצל ווד מופיע שם דומה - عميروت (ווד, תימן, עמ' 138). לפי פירוש זה ההקשר במשנה מובן היטב. בן זוגו של 'עוזרר' זה הוא 'תפוח', ואכן ישנו דמיון רב בין התפוח לאגס במבנה הפרי ובמרקמו; מכה"מ (בהמ"ל, דמאי א; כלאים א): אמרוד < ارمود (פר.) = *P. communis* (אחונדוב, עמ' 393; סטיינגאס, עמ' 39); מוה"ע (ח"ו עמ' 459, ערך 'פריש'): והעוזרד הנקרא כן בל' ישמעאל הוא פרי כמו פריש אשר בלשון ישמעאל נקרא אגאץ < את 'פריש' זיהה מוה"ע עם *Pyrus communis* (ע"ע 'פרישים'), זאת בניגוד לבוכסטורף, שמזהה את 'עוזרדים' עם מין *Sorbus* (בוכסטורף, לקסיקון II, עמ' 797). על כן, נראה כי את 'עוזרר' יש לזהות לדעתו עם מין קרוב או אפילו עם אחד מן הזנים של מין זה.
 9. רנאה"י פ"א: (עמ' 32 - לגבי 'עוזרר' במשנתנו גורס: 'עוזרדין'): אלתפאח < تَفَاح = *Pyrus malus* (עיסא, עמ' 151, מס' 17). זיהוי זה בעייתי, מכיוון שבהמשך המשנה נזכר 'תפוח', וגם אותו מזהה רנאה"י עם 'אלתפאח'.
 10. מעניינת העובדה כי בר בהלול מביא דעה כי 'כנר' (המופיע בבבלי כזיהוי ל'רימין') הוא 'עוזררא' (בר בהלול, עמ' 907), ומאידך גיסא אצל פיין-סמית מזהה אותו 'כנרא' עם *Sorbus domestica* (פיין-סמית, סורית, עמ' 219). הדעה המקובלת מזהה את 'רימין' עם *Ziziphus spina-christi* - וע"ע 'רימין'.
 11. פלורה פלסטינה II טקסט, עמ' 19.
 12. מור, עצים, עמ' 481.
 13. גם בספר צרי הגוף (עמ' 138) מובא כי 'עוזרין' נקראים בערבית 'זערו' ובלעז 'קורמש'.
 14. *Arbutus unedo*=sorbo peloso (איטלקית: סורבו שעיר - בדוואן, מס' 434); *Cordia myxa*=asryan plum (אנגלית: שזיף אשורי - בדוואן, מס' 1176).
 15. ע"ע 'אגסין' ו'קרוסטמילין'.
 16. בבלי (ברכות מ ע"ב) - גורס 'עוזרד': טולשי < סוקולוף מתרגם: melder (=שסק. סוקולוף, בבלי, עמ' 479), אך לא ברור על מה הוא מסתמך.
 17. פליקס, כלאים, עמ' 94-96; פלדמן, משנה, עמ' 125-127; לעף, פלורה, IV, עמ' 72. *Mespilus azarolus* הוא סינונים של מין זה. צ'יז'יק מכנה מין זה 'עוזרד זערו' (צ'יז'יק, אוצר, עמ' 768).